

למשמעותו של הכותל המערבי בכתבי רבנים שנרצחו בשואה לקט ל'יום הקדיש הכללי' ול'יום הזכרון לשואה ולגבורה'

זכרון השואה בכותל המערבי

בכל שנה בכ"ז בניסן, יום הזיכרון לשואה ולגבורה, מורידים סדרני הכותל לחצי התורן את דגלי המדינה המונפים ברחבה, כפי שהנהיג רב הכותל הרב מאיר יהודה גץ זצ"ל.

בין ספרייהתורה הרבים שמשמשים את מתפללי הכותל מונחים כמה ספרים שנכתבו ונתרמו לעילוי נשמת בני עמנו שנרצחו בשואה, כגון הספר לזכרם של יאנוש קורצ'אק וילדי גטו ורשה הי"ד, שהוכנס להיכל התפילה בתהלוכה חגיגית בליל שמיני של חנוכה תשל"ט.

אף בעשרה בטבת, 'יום הקדיש הכללי', שנקבע על ידי הרבנות הראשית לישראל כיום זכרון לנשמות ישראל שלא נודע יום מותם, זורמים אל הכותל בכל שנה ניצולי שואה לאמירת קדיש לעילוי נשמת ולמנוחת קרבנות השואה הי"ד.

בג' באייר תשמ"ב ביקש הרב הראשי לישראל הגר"ש גורן זצ"ל מרב הכותל להציב "נר תמיד" ליד הכותל, שיהיה גם לזיכרון קבוע לחללי מלחמות ישראל ולנשמות היהודים שנטבחו בשואה. תוך זמן קצר נקבעו במערב הרחבה על גג ה'אידרא' ששה נרות ענק, כפי שהסביר זאת הרב גורן זצ"ל במכתב הלכתי (שו"ת תרומת הגורן חלק א סימן לז):

"נר תמיד של בית הכנסת יש בו קדושה יתירה וקדושתו מעין נרות התמיד במנורת בית המקדש... להבות הגז על גג ה'אידרא רבה" שברחבת הכותל המערבי מהוות את נרות התמיד של הכותל המערבי... שש להבות התמיד באש חיה על גג ישיבת ה'אידרא רבה" שברחבת הכותל המערבי, שיומם ולילה לא ישבותו, להבות אלו נועדו להיות 'להבות זכרון' לששת מיליוני הקדושים שניספו בשואה, ויכולות הן גם לשמש כ'נרות תמיד' ולמלא את שני התפקידים גם יחד... להבות התמיד והזכרון יאירו את רחבת הכותל המערבי עד ביאת גואל צדק במהרה בימינו".

ב'יומן הכותל' העלה הרב גץ פעמים רבות את זכרון השואה, ואת עמידתו הנצחית של שריד המקדש כביטוי לנצחיות ישראל ושיבתו לציון למרות כל הרדיפות וכנגד כל הסיכויים.

בכ"ט בניסן תש"מ, לאחר 'יום השואה' הממלכתי, התקיימה ליד הכותל קבלת פנים לקבוצת כמורה גרמנית ימ"ש. הרב גץ נאלץ מתוקף תפקידו לנאום בפני הקבוצה, וכך תאר ביומנו:

"בספיצ' שלי הדגשתי, שאנשי הדת צריכים להשפיע את הדעת האלוקית בעולם, אשר בלעדיה נופל האדם, למרות כל תרבותו החילונית, למדרגה של חיה ואפילו גרוע מזה... הדברים הובנו, כך אני מקווה... ה' ינקום את דמנו השפוך וכפר אדמתו עמו".

בדפים הבאים נלקטו דברי הגות ועיון במשמעותו של הכותל המערבי, אשר נכתבו בידי רבנים קדושי עליון הי"ד שנרצחו ונספו בשואה, ולא זכו לראות את הכותל המערבי בתפארתו תחת ריבונות מדינת ישראל, הומה המוני בית ישראל, ובונה בקרבנו שלב נוסף בדרך העולה בית אל.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

הכותל המערבי בכתבי רבנים שנספו בשואה

רבי אהרן לויין הי"ד¹

מראשי 'אגודת ישראל' ונשיא 'אגודת הרבנים של ורשה' (תר"מ - ו' בתמוז תש"א)
בנאום לפתיחת "הכנסיה הגדולה השלישית", מרינבד, תרצ"ז (מספר "הדרש והעיון" חלק ה, עמ' שפז);
בברכות לפתיחת "הכנסיה הגדולה השנייה", וינה, ג' באלול תרפ"ט ("הנאמן", שנה ג גליון כ, תשרי תר"צ, עמ' 12)

**מדורי דורות שאפו יראי ה' לזכות ולעלות לארץ ישראל ולשפוך לבם כמים לפני הכותל
המערבי שריד מקדשנו, ומי יודע אם לולא תפילותיהם ודמעותיהם לפני הכותל היינו זוכים
לבנין הארץ והתפתחותה**

עוד לפני מאות בשנים... כבר היו יראים לאלפים ולרבבות מקרוב ומרחוק נעים ונדים לארצנו
הקדושה... הדרכים שהיו אז בחזקת סכנה לא יכלו לעכב ולעצור בעדם מעזוב את ארצם
ומולדתם, דרך מדבריות נסעו לארץ ישראל, כי שאיפתם היתה שיזכו לעלות אל המקום אשר
עיני ד' בו מראשית השנה עד אחרית השנה. מאושרים היו לרצות אבני ארץ ישראל ולחונן את
עפרה ולשפוך לבם כמים לפני שריד מקדשנו, הכותל המערבי.

ומי יודע, אם לא חלוצי צבא ד' אלה גרמו שהארץ תשאר שלנו? מי יודע, אלמלא תפילותיהם
ודמעותיהם של חלוצים אלה לפני כותל המערבי, היינו זוכים כעת לראות את ארץ ישראל
בתחילת בנינה, בתחילת שגשוגה ובתחילת התפתחותה והדרתה?

**שפך הדם ודמעות אחינו ליד הכותל המערבי עשוי לאחד את כל ישראל בדרך התורה ונבנה
חורבותינו למקום אחוה ושלוה**

"וְהָיָה הַדָּם לְכֶם לְאֵת עַל הַבָּתִּים" (שמות יב, ג) - הדם השפוך של אחינו בארץ הקודש יהיה לאות
כי איננו יכולים להשען על האנושיות "התרבותית", אנו נבנה בעזרת ה' את החורבות, ואולי
יועיל הדם השפוך לאיחוד כל ישראל תחת דגל התורה, ואז יהיה הכותל המערבי, מקום שם
שופכו ימי דם ודמעות אחינו, למקום אחוה ושלוה!

¹ רבי אהרן לויין הי"ד - מראשי "אגודת ישראל" וממנהיגי יהדות פולין, כיהן כרב הערים סמבור וריישא. למד תורה אצל אביו ואצל סבו מצד אמו, הרב יצחק יהודה שמלקיש, שהיה מגדולי הפוסקים בדורו. כמו כן למד בגמנסיה ושלט במספר שפות. בשנת תרע"ג הוכתר בידי קיסר אוסטריה פרנץ יוזף הראשון בתואר הכבוד של יועץ הקיסר, וכשנה לאחר מכן בימי מלחמת העולם הראשונה ניצל מעמד זה לעזרה לפליטים היהודים בווינה ובגליציה, ומונה על ידי ממשלת אוסטריה לפקח על כמה מחנות פליטים. בשנת תרפ"ג נבחר על ידי צירי הכנסיה הגדולה הראשונה של אגודת ישראל שהתקיימה בווינה ל"נשיא המועצה המרכזית העולמית של אגודת ישראל", ומאוחר יותר נמנה כחבר בנשיאות "אגודת הרבנים של ורשה". עם פרוץ מלחמת העולם השנייה ברח הרב לויין ללוב, שם נתפס על ידי הנאצים והוצא להורג ביום ו' בתמוז תש"א. תנצב"ה.

רבי אברהם יצחק בלוך הי"ד

ראש ישיבת טלז² (תר"ן - כ' בתמוז תש"א)

"הנאמן", ירחון חרדי לנוער בטלז, שנה ג גליון כ, תשרי תר"צ, עמ' 19

שונאינו מכירים מה קדוש ויקר לנו מכל ועליו הנחיתו ידם בשנת תרפ"ט: על הכותל המערבי פליטת מקדשנו ועל לומדי התורה הקדושה

אבל כבוד לישראל, נוראות נתהוו בארצנו הקדושה [בפרעות מנחם-אב תרפ"ט], דם קודש נשפך, נפשות טהורות לקחו העריצים מאתנו... "ומקדשי תחלו" (יחזקאל ט, ו), "אל תקרי ממקדשי אלא ממקודשי" (עבודה-זרה ד, א). שניהם נתקיימו בנו - גם "מקדשי" וגם "מקודשי". משארית פליטת מקום מקדשנו - הכותל המערבי - החלו, ואת חמתם פלו ב"מקודשי", בני ציון היקרים המצוינים בהלכה, שנמצאו בישיבה הקדושה בחברון עיר-הקדש...

מכאובנו זה מורה לנו הרבה: שונא המתנהל על החשוב ביותר יעריך את מלחמתו, מכיר הוא את הקדוש והיקר לנו ועל זה נחתה ידו... גם אלה מאחינו הרחוקים מאמונה ודת, בפייהם, כשפשטה היד בקודש נתעוררה נשמתם ומסרו נפשם על קדושת השם.

רבי צבי יחזקאל מיכלסון הי"ד

'הרב מפלונסק' (תרכ"ג-תש"ב)

במכתב לבני משפחתו, בשו"ת 'תירוש ויצהר' סימן קנח עמ' 329

אזניים לכותל המערבי

ברכת גמר חתימה טובה לך ולביתך תיחיו, תתפללו בעדינו במקום הקדוש אצל הכותל המערבי כי אזניים לכותל (ע"פ מדרש תהלים ז, וקהלתרבה י; ועיין רש"י ברכות ח, ב ד"ה אלא בשדה). זקנך הדורש שלומך באהבה רבה.

רבי שלמה הרכבי הי"ד

משגיח ישיבת 'שער התורה' בראשות רבי שמעון שקאפ (נלב"ע תש"ב)

מאמרי שלמה חלק א [מהדורה חדשה, ירושלים תשס"א], עמ' רו-רז

שכינת ה' בתוכנו מתגלה רק באמצעות המקדש בארץ ואין לו תחליף, לכן גם כשהבית חרב רצה ה' שעל כל פנים ישאר משהו מזה בכותל המערבי של מקום המקדש

השם נקרא "אַלְהֵי הָאָרֶץ" (מלכים-ב יז, כו-כז) כי הבורא וקדושת הארץ אין להפריד, כמבואר בשם האלשיך לעיל (במאמר "ארץ ישראל לעם ישראל"). והשם-יתברך משרה שכינתו רק באמצעות הארץ ובית מקדשו, ואז מתקיים (ויקרא כו, יא): "וְנִתְּתִי מְשָׁפְנֵי בְּתוֹכְכֶם".

עתה בזמן החורבן השאיר הקב"ה את כותל המערבי, ובודאי זה לא במקרה, רק לא נסתלקה שכינה לגמרי, "הִנֵּה זֶה עוֹמֵד אַחַר פְּתָלָנוּ" (שיר השירים ב, ט), עדיין השכינה שורה בישראל על ידי ארץ ישראל והמקדש, אם כי במדרגה קטנה מאוד מאוד, אבל אין מקום מתווך ומקשר אלא זה. כך הוא רצונו יתברך.

² רבי אברהם יצחק הי"ד בן רבי יוסף יהודה לייב בלוך - ראב"ד טלז שבליטא וראש הישיבה שם, תפקידים בהם שימש לפניו אביו. היה חבר מועצת גדולי התורה של "אגודת ישראל" וחבר בתנועת "יבנה". גם כשפוזרה הישיבה בטלז בעקבות כניסת הרוסים לליטא, המשיכו התלמידים ללמוד במחתרת בחמש ערים שונות בליטא, והרב בלוך דאג להם ככל יכולתו אף בתנאים קשים אלו. עם היוודע בטלז על פרעות תרפ"ט נשאו רבני הישיבה הספדים מרים, ומשם מובאים כאן הדברים בנוגע לכותל המערבי. הרב בלוך נספה בשואה עם בנו בן השש-עשרה ר' אליעזר ועם קהילת טלז.

רבי רפאל יחזקאל הוכברג³

דיין וראב"ד גלינא (תרל"א – תש"ב)

בדרשה לזכר חללי מאורעות תרפ"ט בארץ ישראל, שמיני עצרת תר"צ (נדפסה ב"דברי יחזקאל" חלק ב, בסוף הספר "מראה יחזקאל" חלק א, בילגוריא תרצ"ה, דרוש ה)

אחינו שלבם היה ער לדבר שבקדושה מסרו נפשם על קדושת הכותל המערבי | אם בעוונותינו בית קדשנו היה למאכולת אש, כיון שנשאר לנו הכותל המערבי ליתד נאמן לא אמרנו נואש, כי יש לנו סימן שיחזור ה' לביתו באחרית הימים

נזכור נא נשמות הקדושים אשר מסרו נפשם על קדושת כותל המערבי, להלחם עם שונאינו בחרוף נפש. אמרינן בירושלמי: "לעולם יראה אדם שיהיה לו יתד נאמן בבית המקדש". כמו כן אם בעוונותינו בית קדשנו היה למאכולת אש, אבל בהישאר עוד היתד נאמן, זה כותל מערבי, אז לא אמרנו נואש.

וזה דומה מי שמניח דירתו ריקם ויסיע עצמו משם, אם יניח שם עוד איזה דבר באותו הבית, אז סימן הוא כי לא עקר דירתו לחלוטין, אך יחזור עוד לביתו. כן הדבר הזה, כי הכותל המערבי הנשאר לפליטה הוא עדות כי לא זזה השכינה, שהיא במערב, מישראל, וקדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא, כמו שפסק הרמב"ם ז"ל הלכות בית הבחירה (פרק ו הלכה טז), ויש עוד תקווה לאחרינו, כי הגם שנהרגו הכהנים והנביאים ונשרפה התורה אך רק הגווילין והגוויות נשרפו, אבל האותיות והנשמות פורחות באוויר. ואור תורתנו הנצחית המאירה לארץ ולדרים, היא תעודד אותנו כי נשאר לעולמים...

כי הקדושים ההם שנהרגו בידי עכו"ם הם מליצי יושר על ישראל... מסרו נפשם על קדושת ה' ובזה מוחל העוונות, מטעם כי אם אמנם שחטאו עוו ופשעו, אבל לָפֶן הוא ער לדבר שבקדושה, כי מסרו נפשם על כותל המערבי, להציל מידי הערבים הפראים.

כן יזכור עתה השם דם הקדושים האלו, כי נשמותיהם צרוות תחת כנפי השכינה, כמו אפרו של יצחק שנעקד וטמון תחת כסא הכבוד, והם ימליצו טוב בעדנו. אמן.

³ רבי רפאל יחזקאל הוכברג – מכונה גם הדיין מגלינא. נולד בגלינה שבמזרח גליציה (כיום אוקראינה) לאביו רבי דוד משה, שהיה חסיד וירא שמים וגדול בתורה. בשנת תרנ"ז בערך התמנה לדיין ומורה-צדק בזידיטשוב, ובתרע"א בגלינא, וכעבור זמן נתמנה שם לראב"ד. לפני השואה מנו יהודי גלינה כ-2,300 נפש, ב"מבצע ברברוסה" בשנת תש"א נכבשה העיר בידי הגרמנים, היהודים הוגלו למחנות עבודה ונרדפו מספר חודשים בידי הנאצים, ואלו שניסו להימלט נרצחו ברחובות העיר. בעיצומה של השואה בשנת תש"ב נפטר הרב רפאל יחיאל בעירון, וזכה לבוא לקבר ישראל.

4 הרב אריה צבי פרומר מקוֹז'יגלוב הי"ד

ראש ישיבת 'חכמי לובלין' (תרמ"ד – כ"ז בניסן תש"ג)
ארץ צבי, חלק שני עמ' קפו [מו"ל י. ארליך, תל אביב תשמ"ה]

השכינה לא זזה מעולם מכותל מערבי המסמל 'חושך' ו'הסתר פנים', לרמז שאפילו בעת הגלות וההסתר שכינה שורה בישראל בכל עוז ואהבה

הענין שהיה הנר המערבי דולק לעדות שהשכינה שורה בישראל, כמו שאמרו חז"ל (שבת כב, ב), דהנה ערב מורה על הסתר פנים, ועל כן היה בנר המערבי דוקא הרמז, שאפילו בעת הגלות וההסתר, מכל מקום שכינה שורה בישראל בכל עוז ואהבה.

וכעין זה איתא במדרש שיר השירים (רבה פרשה ב, כב) על הפסוק: "הֲיֵהָה זֶה עוֹמֵד אַחַר פְּתָלָנוּ" – "מעולם לא זזה שכינה מכותל מערבי של בית-המקדש", ולמה דוקא בכותל מערבי? הוא גם כן על דרך הנ"ל, לרמז דאפילו בעת החשכה וההסתרת פנים, מכל מקום לא זזה השכינה, והוא ממש כהא דנר מערבי שהיה עדות שהשכינה שורה בישראל.

רבי יצחק ניסןבונים, נלב"ע בגיטו ורשה⁵ (כ"ה בתשרי תרכ"ט - תש"ג)
קיני קדם, חלק ראשון, שמות, עמ' 216 [ורשה תרצ"א]

גם כשבעוונותינו חרב מקום מקדשנו השכינה שהוא השרה בנו לא עזבה אותנו וניצוצות טהרה וקדושה שנותרו במעמקי נשמותינו עוררו געגועים עזים לבנין המקדש – לכן עיני כל נשואות לכותל המערבי שריד מחמד נפשנו, שהוא העדות שעדיין השכינה בקרבנו

"כִּפְסָא כְּבוֹד מְרוֹם מְרָאוֹן מְקוֹם מְקַדְשָׁנוּ" (ירמיה יז, יב) - ה"מקום" שבית המקדש תופס בחיינו הוא "מרום מראשון". פה, במקדש, ראו בני האדם את כסא הכבוד – את השראת השכינה בארץ... וגם בעת שבני ישראל השחיתו, התעיבו עלילותיהם, הרבה ניצוצות טהרה וקדושה נשארו בעמקי נשמתם, והניצוצות האלה נתלהבו והיו לאש מצרפת ומטהרת, והעם שב ועלה לקדושתו המקורית, והשפעת בית המקדש לא פסקה גם עם חורבנו.

חטאו בני ישראל, שאול חטאו, ובעוונותיהם חרב הבית. אולם השכינה, שהשרה המקדש בתוכם בשעת קיומו, לא זזה ממקומה, לא עזבה את העם העברי אף בלכתו בגולה (ע"פ מגילה כט, א). העם העברי בנה לשכינתו בכל ארצות פזוריו "מקדש מעט" – בית הכנסת. ו"בנין לשעה" זה המשיך את השפעתו של "בית עולמים" (סוכה ה, ב), ועשה את עמנו ל"עם עולם".

אבל יחד עם זה לא פסקו געגועיו העזים על בנין בית מקדשו, והם חיים בקרב לבבו זה אלפים שנה אחרי חורבנו. ולא לחינם עיני כל ישראל נשואות גם היום אל השריד היחידי של מחמד נפשנו, זה הכותל המערבי, ורואים בו את הפינה היחידה, שממנה לא זזה שכינת ישראל מארצה עד היום הזה (ע"פ שמות רבה ב, ב).

⁴ רבי אריה צבי פרומר הי"ד – נודע בכינוי הרב מקוֹז'יגלוב, היה מרבני יהדות פולין לפני השואה. עמד בראש ישיבת סוכטשוב וישיבת 'חכמי לובלין' עד לפיזוריה בידי הנאצים בשנת תרצ"ט, ויום את לימוד 'המשנה היומית' כהמשך ליוזמת 'הדף היומי' של מייסד הישיבה הרב יהודה מאיר שפירא. בכ"ז בניסן תש"ג נרצח בתאי הגזים שבמחנה ההשמדה מאידנק. הי"ד.

⁵ רבי יצחק ניסןבונים הי"ד נולד בעיירה בוברויסק שבבלארוס למשפחה חסידיית, אך התחנך בעיקר במוסדות ליטאיים. בהיותו כבן 4 בקרה את אמו אשה ירושלמית וממנה שמע אודות הכותל המערבי, קבר רחל, ושאר המקומות הקדושים. לימים כתב על כך: "מי יודע אם לא האשה הזאת היא שזרעה גרעיני הציונות הראשונים על תלמי לבבי הרך. דברי נביאנו ומאמרי חכמינו הרטיבו והשקו את הגרעינים האלה אחרי כן, עד שנהייתו לציוני" (בתחילת ספרו 'עלי חלד'). כבן 15 החל ללמוד בישיבת וולוז'ין, אצל רבי חיים סולובייצ'יק והנצי"ב. לאחר כשנתיים, בשנת תרמ"ו, עבר לוילנה שם המשיך להרחיב ידיעותיו התורניות בלימוד עצמי ורכש השכלה כללית. בשנת תרס"ה ביקר בארץ ישראל ושהה י"ז ימים בירושלים. כשחזר לורשה המשיך ביתר שאת לדרוש למען עליה וישוב ארץ ישראל, ולאחר מלחמת העולם הראשונה הצטרף לתנועת 'המזרחי'. ידועה אימרתו מראשית המלחמה: "זוהי שעה של קידוש החיים ולא של קידוש השם במוות. לפני דרשו אויבנו את הנשמה והיהודי הקריב גופו על קידוש השם. עתה הצורך דורש את הגוף היהודי וחובה על היהודי להגן עליו - לשמור חייו" (התועים בדרכי המוות, עמ' 37). הקיבוץ 'בארות יצחק' ומספר רחובות בערי ישראל נקראו על שמו. תנצב"ה.

הרב שלמה זלמן אהרנרייך הי"ד

אב"ד שימלוי⁶ (תרכ"ג – י"א בסיון תש"ד)

אבן שלמה, פרשת נח ד"ה וראיתי, עמ' לו-לז; שם, פרשת ויגש אות ט, עמ' קעז; אבני המקום, אבן שתייה אות קכב; שם, אבן אופל אות ככא

מכוחו של משה רבנו: גם אחר שחטאנו ונחרב הבית, נשארה השכינה בתוכנו ולא זזה מהכותל המערבי

על ידי החטאים [של אדם הראשון ובני דורו], שנתרחקו מן השם יתברך, ממילא נתרקה השכינה, וכאשר באו הצדיקים ונתקרבו, נתקרבה גם השכינה, עד שעל ידי משה רבנו ע"ה באה השכינה לארץ כמקדם.

והנה אנו רואים בזה כמה גדול כוחו של משה רבנו ע"ה, שאף שחטאו אחר כך בעגל, והיה מן הדין שתתרחק גם השכינה (אחרי שחזרה במתן תורה), ועם כל זה - בכוחו הרב, שהיה נגד כל ישראל, לא הניח השכינה לעלות ולהסתלק שנית, [והראיה:] כי מיד אחר העגל ציוה השם (שמות כה, ב): "יִקְחוּ לִי תְרוּמָה", שיתנו כל אחד ואחד מתנות לבנות המשכן, ושם תשרה השכינה...

וזוהו שאמר דוד המלך ע"ה להשם יתברך (תהלים סח, יט): "עֲלִיתָ לְמָרוֹם", אמת שעלית מן הארץ למרום, שנסתלקת על ידי חטאי הדור מן הארץ לגמרי, אבל "שְׁבִיתָ שְׁבִי"⁷, באת בחזרה הנה אל הארץ כמו קודם שחטא אדם הראשון, ועוד "לְקַחְתָּ מִתְּנוּת בְּאֶדָם", שלקחת מתנות נדבת המשכן, כמו שכתוב (שמות שם): "יִקְחוּ לִי תְרוּמָה מֵאֵת כָּל אִישׁ אֲשֶׁר יִדְבְּנוּ לְבוֹ", לעשות משכן להשראת שכינה, "וְאֶף סוֹרְרִים לְשָׁפֵן יָהּ אֱלֹהִים", רצונו לומר: אף שחטאו - עדיין תשאר השכינה בתוכנו, לא כמו שהיה מקודם, דעל ידי חטאים נסתלקה השכינה, והבן.

ועל ידי זה, אף שנחרב הבית, מכל מקום לא זזה השכינה מכותל המערבי (תנחומא שמות סימן י), והוא על ידי כוחו של משה רבנו ע"ה;

⁶ מסופר ב'תולדות רבנו' מן המחבר בהקדמה ל'אבן שלמה' עמ' לג: "בכל תפילותיו שפך דמעות כמים, בהזכירו את ציון וירושלים, ואף זכה לחונן עפרה פעמיים (תר"ץ ותרכ"ה)... ויסופר כי מיד בהגיעו לחוף הארץ השתטח מלוא קומתו על הארץ ונשק את עפר הקודש תוך בכיות נוראות על חורבן הקודש והמקדש, ואחר כך שם פעמיו לעלות לעיר ציון ירושלים... ועוד ביום הראשון לבואו ירושלימה הלך לראות ולהראות ליד הכותל המערבי שריד בית מקדשנו ותפארתנו שהיה למאכל אש, לאחר שטהר גופו וטבל במקוה בכדי להעלות קדושה וטהרה על נפשו הטהורה, להכין עצמו למעמד נשגב וקדוש זה בהכנה דרבה, ומה נורא היה המחזה לראות את רבינו מופיע ברוב הדר גאונו ותפארתו בליווי עם רב ליד המקום הקדוש, שהיה מתפלל כל יום מתי יזכה להיות שם. ואין לתאר על הכתב הופעתו זו הראשונה, בכיותיו ויללותיו על צער גלות השכינה עברו למעלה ראש וחדרו ללבות קהל הנוכחים וכל לב נמח וכל עין תדמע ממעמד זה. ומני אז פקד את המקום הקדוש תכופות פעמים אין ספור במשך זמן שהותו בארץ הקודש. כאשר הלך להתפלל בהג השבועות, יום מתן תורתנו, לפני הכותל המערבי להיות נוכח במקום אשר נצטוו אבותינו לעלות וליראות ביום זה - נתכבד להיות ש"ץ בתפלת מוסף, וכאשר הגיע לתפלת 'אתה בחרתנו מכל העמים', התפרצו מלב קולות אימים וזעקה ונפל ארצה, ותוך בכיות עצומות וזעקות נוראות חזר על תיבות 'אתה בחרתנו' לאין שעור, ורק לאחר שהקימוהו מהארץ המשיך בתפלתו ששברה כל לב... וחשק מאוד לבקר פעם שלישית בארץ ישראל, כדי שיוכל להיות נוכח ליד הכותל המערבי בזמן הקרבת הפסח, ואף הכין לו כבר כל צרכי הנסיעה, אך לאחר הפצרת בני ביתו ובני העיר שהתחננו אליו שיחוס על עצמו ועליהם ולא יסתכן בנסיעה בלב ים, באשר הוא כבר זקן שהגיע לגבורות, נעתר לבקשתם וטבל רצונו מפני רצונם".

⁷ הערת המחבר: והוא מלשון שב, 'וַיִּשָׁב אֶבְרָהָם' (בראשית כב, יט), ובתהלים (קכו, א): "בְּשׁוֹב ה' אֶת שִׁבְתָּ צִיּוֹן" - פירש הרד"ק מלשון תשובה, שישבו בני ציון לה'. ואמר בכפל הלשון, כדרך המקרא 'וישפוט שפוט' וכדומה.

החוטא מחמת תאוה מחריב את גופו אך נשאר טוב בפנימיות נשמתו - כמו בית המקדש, שגם בחורבנו עדיין השכינה שורה בכותל המערבי ולא זזה הקדושה ממנו

החוטא מחמת תאוה [ולא מחמת מינות], משום שאינו יכול להתגבר על יצרו, לא נוכל לומר עליו שהוא עצמו חוטא, דהיינו הנשמה. רק הבגד, דהיינו הגוף, חוטא. וזהו שאמר (בראשית כז, כז): "וַיִּרַח אֶת רִיחַ בְּגָדָיו" - "בוֹגְדָיו" (סנהדרין לז, א), שהבוגדים - היינו החוטאים, אינם חוטאים בעצמם רק (=אלא) בבגדיהם, בלבוש שלהם, וכיוון שלא נשחתו בעצם, על כן בקל יכולין לעשות תשובה, דפנימיות שלהם הוא טוב. ומצאתי אחר כך דבר זה בספר 'ייטב לב' (עיי'ן בפתיחה לדרוש ז לשבת תשובה).

ובזה יתפרש מה שאמר (בראשית שם): "רָאָה רִיחַ בְּנֵי כְּרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בָּרְכוּ ה'", דאיתא במדרש (בראשית רבה סוף פרשה סה): "מלמד שהראה לו הקב"ה - ליצחק - "בית המקדש בנוי, וחרב, ובנוי. 'ראה ריח בני' - הרי בנוי, כמא דאת אמר (במדבר כח, ב): 'רִיחַ נִיחָחֵי תִשְׁמְרוּ'. 'כריח שדה' - הרי חרב, כמא דאת אמר (מיכה ג, יב): 'צִיּוֹן שְׂדֵה תִתְחַרֵּשׁ'. 'אשר ברכו ה' - בנוי [ומשוכלל לעתיד לבוא], כענין שנאמר (תהלים קלג, ג): 'פִּי שִׁם צְנִיחָה ה' אֶת הַבְּרִכָּה', עיי'ן שם.

והנה אמרו חז"ל (שמות רבה פרשה ב, ב; ועוד) דאף בחורבנו מעולם לא זזה השכינה מכותל מערבי, והנה כמו כן הוא החוטא - אף שהוא בחורבנו, שהחריב את עצמו, עם כל זה [עצם] פנימיותו הוא עדיין טוב, ולא זזה הקדושה ממנו... והוא כריח שדה אשר ברכו ה', כמו הבית המקדש, דאף בחורבנו עדיין השכינה שורה בו. והבן;

בכח בית המקדש לפדות החטאים שבאו מחמת חומריות האדם, וכמו בזמן המקדש - גם היום כשבאים לכותל המערבי שופכים שם לב כמים ועושים תשובה מעומק הלב

"וְכָל פֶּטֶר חָמֹר תִּפְדֶּה בְּשֵׁה" (שמות יג, יג) - 'חמור' נקרא החומריות שבאדם, דהיינו מה שחוטא מצד החומר. וזהו שאמר 'וכל פטר חמור' - כל פתיחת החומריות מה שפתחת האיברים שלך ח"ו לרעה, דהיינו העיניים לראות, והאזניים לשמוע, והפה וכיוצא בזה - 'תפדה', תוכל לפדות את החטאים 'בשה', נוטריקון: ב'ית ש'דה ה'ר. דאמרו חז"ל (עיי'ן פסחים פח, א): 'לא כאברהם שקראו הר, ולא כיצחק שקראו שדה, אלא כיעקב שקראו בית', הרי דהבית המקדש נקרא "בית", "שדה", "הר".

ובבית המקדש, כשעלו לרגל או בפעם אחרת כשבאין לבית המקדש, היו עושין תשובה באמת מעומק הלב - וכן היום, בחורבנו, כשבאין אצל הכותל שופכין לב כמים - ופודין את החטאים. 'ואם לא תפדה' ח"ו, שאין אתה עושה תשובה בבית המקדש, אז - יִצְרָפְתוּ, צריכין לשבר את החומר לגמרי;

הנביא הכניס בתאור החורבן דברי נחמה, שהשכינה השאירה רושם קדושה בכותל המערבי, ומשום כך לעולם לא תזוז השכינה מירושלים - כאלמנה שלעולם קשורה עם בעלה הראשון

"הִיְתָה כְּאַלְמָנָה" (איכה א, א), עיין פרוש רש"י⁸. ונראה על פי מה שאמר האריז"ל (עיין 'פרי עץ חיים', שער העמידה פרק יט) דיציאת צדיק מן המקום עושה רושם, [היינו:] הגם שהצדיק הלך מן המקום מכל מקום נשאר שם באותו מקום רשימא דקדישא, כידוע.

וכמו כן אמרו חז"ל (זוהר שמות דף ה ע"ב; ועוד): "מעולם לא זזה שכינה מכותל המערבי", והוא ממש כענין 'אלמנה', דמבואר בזוהר הקדוש (משפטים דף קא ע"ב - קב ע"א) דבעלה קדמאה דאסתלק שביק בה רוחא, ועל כן יש סכנה לישא אלמנה, דעושה קטרוג למעלה, יעויין שם⁹. ועל כן, כשמתחיל הנביא לקונן על חורבן ירושלים הזכיר בלשונו רצוף בתוכו דברי נחמה, ואמר: 'היתה כאלמנה - דשביק בה בעלה רוחא, כמו כן השכינה הקדושה - שביק קדושה בירושלים, בכותל המערבי, דלא זזה משם לעולם'¹⁰;

הטעם שלא זזה השכינה מכותל מערבי הוא כדי שתשאר שם קדושה שיהיה בכוחה לקבל את קדושת הבית השלישי שתהיה גדולה במאוד מקודמיו

גדול יהיה כבוד בית האחרון (ע"פ חגי ב, ט), קיום נצחי ובית עולמים (סוכה ה, ב) ... אף דנתארך הזמן הרבה מאוד, שהבית המקדש חרוב והאינם יהודים חונים ודרים שם ועושים מה שעושים, עם כל זה לא נאבד מן האדמה כח הקדושה שנשארה משני בתי המקדש הראשונים, [באופן] אשר תהיה כח בהאדמה לקבל קדושת בית המקדש השלישי. וזה הטעם דלא זזה שכינה מכותל המערבי (שמות רבה פרשה ב, ב), למען תשאר הקדושה ותהיה בכוחה לקבל קדושה העתידה הגדולה מאוד, והבן.

על כל פנים - היתה טובה גדולה מה שנבנו ונחרבו ב' בתי המקדש הראשונים, שהוא למען תוכל לקבל קדושה השלישית, [אשר על ידם, ובכח קדושת העבודה, מעשה הקרבנות ושאר עבודות הקודש אשר היו שם מאות שנים, ועל ידי זה קנתה הארץ כח קדושה אשר תוכל מעתה לסבול קדושת מקדש השלישי].

⁸ "היתה כאלמנה - ולא אלמנה ממש, אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אצלה" (לשון רש"י). כלומר, לפי רש"י הכ"ף של 'כאלמנה' משמשת במשמעות של "בערך", דהיינו שירושלים דומה לאלמנה אך לא לגמרי, ויש בכך קצת נחמה. בעוד שלפי הפירוש שמציע כאן הגרש"ז אהרנרייך הי"ד, האות כ"ף היא כ"ף הדמיון, דהיינו שירושלים (=השכינה) היא כאלמנה ממש, והיא היא הנחמה.

⁹ מתוך 'זוהר המתורגם': "וְהָרִי יִדְעֶנּוּ שְׂרוּחֵהּ הַשְּׂאִיר בְּאוֹתָהּ אֲשֶׁה שְׁהִיְתָה לוֹ... מֵה נַעֲשֶׂה מְאוֹתָהּ רוּחַ שְׁהִשְׂאִיר בָּהּ בְּעֵלָה הָרְאשׁוֹן, שְׁהָרִי אִישׁ אֶחָד בָּא עָלֶיהָ? לְהִתְקַיֵּם רוּחַ עִם רוּחַ אִי אֶפְשֶׁר... וְדַאי שְׂלֵא יִכְלֹוּ שְׁנֵינֵהֶם לְהִתְקַיֵּם בְּאוֹתוֹ גּוֹף הָאֲשֶׁה בְּאֶחָד... מִכָּאֵן וְהִלָּא לֹא יִתְעַרֵּב אִישׁ אֶחָד עִמָּה".

¹⁰ ב'תולדות רבנו' מבן המחבר ב'אגרות קודש' עמ' נד (אגרת טו, תרצ"ו-תרצ"ח?), כותב המחבר הי"ד לרב ישעיה אשר זעליג מרגליות: "כפי הנראה [ממכתבו] לא הייתם זמן רב אצל הכותל הקדושה, או לנו שכך עלתה בימינו שנשתלחנו מחיק אמנו, כללו של דבר - הגיע העת שיעזור לנו העליון יתברך שמו בישועה כללית, כי לא נוכל לסבול עוד".

הרב משה טננבאום הי"ד¹¹
אב"ד מילדוי, הונגריה (תרמ"ו – ג' בסיון תש"ד)
מסעות משה, תשעה באב, ירושלים תרפ"ד, עמ' קפ-קפא

אי אפשר לתאר את אבלות החורבן שבלב ישראל בתשעה באב ליד הכותל

בכיה בירושלים תוב"ב

(תשעה באב תרפ"ד ליד הכותל המערבי)

חז"ל לימדו אותנו, שכל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה (בבאבטרא ס, ב).
 אספר אשר עיני ראו ואזני שמעו בעוונות־הרבים, בליל תשעה באב, עת שכל החרדים
 לדבר ה' ישבו לארץ לפני כותל המערבי וקוננו את הקינה "בליל זה יבכיון וילילו בני",
 פצחו ציאניסטאן ומזרחיסטען צעירים וצעירות פיהם בשירה וזמרה...¹²

מוצאי שבת קודש פרשת דברים, בליל תשעה באב (הנדחה) אמרנו בבכיה רבה האיכה
 והקינות... ולמדנו בבית־הכנסת 'מדרש איכה' עד קרוב לחצות, אחר זה הלכנו לכותל
 המערבי... הבכיות והקולות שיש שמה, אי אפשר לתאר, ובן חו"ל לא יוכל לשער גודל
 האבילות אשר ישכון אז על לב האדם.

בבוקר השכם הולכים לפני כותל המערבי, גם הנשים עוד שארית כוחן תחגורנה ואשה את
 רעותה תעורר למספד בקול מר צורח. וכה ירבה מספר הנאספים לפני כותל המערבי
 והשוק שקודם לו, וכיונים אל ארובותיהן ידלו עיניהם הנגרות מבכי למרום, כי ירחם ה'
 ציון ויבנה ערי יהודה.

אכן יונה הומיה, אומתנו, עומדת בחגוי הכותל ומתפללת לדודה שיגאלנה במהרה

בן חוץ־לארץ שאל, האם אמת שכל ערב תשעה־באב, לעת ערב, תעמוד יונה אחת בפינת
 כותל המערבי, תקונן ותיילל עד העת ההיא למחרתו?

אחי יקי"ר! כן, אמנם תחזינה עינינו יונה הומיה עומדת כל היום וכל הלילה לפני כותל
 המערבי, תיאנח ותיילל בקול בוכים נורא מאוד, אך לא יונה מעופפת, רק יונת אומתנו¹³
 אשר זה שנות אלפים הנה בסתר המדרגה, ועוד לא מצאה מנוח לכף רגלה, היא תעמוד
 בחגוי הסלע ותשמיע קולה כי ערב, ומראיה כי נאווה למצוא חן בעיני דודה, כי ישוב
 ישלח ידו ויגאלנה במהרה, אמן.

¹¹ בן הרב מנחם מנדל הי"ד, אבד"ק פילעק וטארנא. בגיל עשרים ושמונה מונה לאב"ד ק"ק מילדוי בהונגריה. בשנת תרפ"ד
 ערך מסע בארץ ישראל, והעלה רשמיו בספר. בג' בסיון תש"ד עלה על המוקד עם בני משפחתו, בידי הגרמנים הארורים ימ"ש.

¹² כאן ובהמשך מתאר המחבר בביקורתיות, ואולי בהפרזה, את הלך הרוח של החלוצים ובני הנוער שנהגו להגיע לכותל
 המערבי בליל תשעה באב להביע שם שאיפות ציוניות, לא לפי רוח התורה וישראל סבא, אך מתוך גאווה לאומית ושמחה על
 ביטול הגלות וראשית תחית ישראל בארץ.

¹³ כנסת ישראל נמשלה ליונה - ראו ברכות נג, ב; שבת קל, א.